

УДК 821.111

DOI <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2019-5-15>

ДИЗАБІЛИТІ В БРИТАНСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОСТОРИ ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТТЯ

Маланій Назар Ігорович

кандидат філологічних наук,

докторант кафедри германських мов і зарубіжної літератури

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

вул. Огієнка, 61, Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна

Стаття присвячена питанню конструювання дизабілітності в літературному дискурсі Великої Британії першої половини ХІХ сторіччя. Теоретичним ядром, на яке опирається розвідка є дослідження ненормативної тілесності, а саме його інтегральної частини – студій дизабілітності. Вони виникли в другій половині ХХ – початку ХХІ століть на хвилі боротьби класових, расових, гендерних, сексуальних, етнічних та інших маргіналізованих груп проти дискримінації. Їхні представники сфокусувалися на відображенні людей з сенсорними, інтелектуальними, когнітивними, психічними чи фізичними вадами у філософії, культурі, мистецтві, політиці, економіці, соціології та літературі.

В українському літературознавстві проблема дизабілітності є мало вивченою. У поодиноких працях вчені окреслюють здебільшого здобутки сучасних письменників. Відтак, метою статті є аналіз історичних контекстів ненормативної тілесності, а саме в творчості англійських романтиків. Основним завданням роботи стає висвітлення особливостей побудови системи образів і персонажів з дизабілітністю в культурному готичному романі Мері Шеллі «Франкенштейн; або, Сучасний Прометей» («Frankenstein; or, The Modern Prometheus») (1818 р.) і незавершеній трагедії Джорджа Гордона Байрона «Потвора перетворена» («The Deformed Transformed») (1822 р.).

У підсумку можна стверджувати, що соціальна модель дизабілітності є провідною у формуванні оповідних ліній головних персонажів із посиленням наголосом на їх неприйняття та відчуження від простору здорових людей. Незвичні герої обох творів сповнені зовнішніх і внутрішніх протиріч. Їхні образи є глибоко метафоризованими, табуованими та стигматизованими з боку найближчого оточення і суспільства. Дихотомічні пари творець – творіння, Свій – Інший, норма – відхилення, прекрасне – потворне чи особа з дизабілітністю – суспільство доповнюються казково-легендарними, містичними, фантастичними та міфічними елементами. Вважаємо корисним продовження досліджень із окресленої проблематики в діях перспективі задля становлення як гуманітарних, так і літературознавчих студій дизабілітності.

Ключові слова: дизабілітність, ненормативна тілесність, Інше тіло, романтизм, готика, Мері Шеллі, Джордж Гордон Байрон.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. На зламі тисячоліть у межах західноєвропейського та північноамериканського гуманітарних дискурсів виникає значна зацікавленість у маргінальних темах із фокусуванням на етнічні, статеві, расові, гендерні, сексуальні чи тілесні меншини. Детальним вивченням останньої групи займаються представники студій дизабілітності, які належать до багатьох сфер – медицини, економіки, юриспруденції, політики, соціології, філософії, літератури та ін.. Отже, актуальність розвідки зумовлена загальним науковим інтересом до проблем людей з особливими потребами, боротьбою за їхні права та проти дискримінації. В Україні в останні роки також набувають поширення тенденції інклюзивного підходу до тілесних Інших. Відтак до цього процесу активно долучаються і вітчизняні вчені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання хворого тіла не оминули своєю увагою зарубіжні (Леннард Дж. Девіс, Тобін Зіберс,

Том Шекспір, Девід Мітчелл, Шарон Снайдер [9] та ін.) й українські вчені (Ольга Бандровська [2], Тамара Гундорова [3], Тетяна Свєрбілова [4], Вікторія Суковата [5], Оксана Узлова [6] та ін.). Першою застосувала термін дизабілітності Вікторія Суковата в контексті аналізу образів Іншого тіла в культурній антропології. Наступною була Тетяна Свєрбілова, котра з позицій соціальної моделі увиразнила інтермедіальні проєкції осіб з обмеженими можливостями в кінотексті. Завдяки її праці ми використовуємо це поняття у вітчизняному літературознавстві.

Формулювання мети і завдань статті. Окреслюючи окремі філософські чи міжмистецькі аспекти функціонування дизабілітності науковці лише частково торкалися його історичних контекстів. Відтак, ми ставимо собі за мету увиразнити питання реалізації ненормативної тілесності в британському літературному дискурсі романтизму початку ХІХ ст. Основним завданням є аналіз особливостей конструювання системи образів і персонажів з дизабілітністю у романі «Франкенштейн; або, Сучасний Прометей» (1818 р.)

Мері Шеллі і трагедії «Потвора перетворена» (1822 р.) Джорджа Гордона Байрона.

Виклад основного матеріалу дослідження. Буремне ХІХ сторіччя заклало фундамент сучасної Західної цивілізації. Науково-технічна революція, панування капіталізму, розквіт і реформування європейських країн, численні воєнні конфлікти, повстання і страйки наповнювали реальність епохи. Британська Імперія, не була винятком, адже вона тоді досягла піку свого розквіту як політична формація. Цей час був переломним і у становленні студій дизабіліті. Відкриття у сфері біології та фізіології, збільшення чисельності лікарень і спеціалізованих навчальних закладів для осіб із найрізноманітнішими вродженими й набутими як тілесними, так і психічними патологіями сприяли виникненню медичної моделі дизабіліті. Її доповнювали нові академічні звершення Еразма Дарвіна, Сьорена К'єркегора, Герберта Спенсера, Карла Маркса, Френсіса Гальтона, Чарльза Дарвіна, Фрідріха Ніцше, Чезаре Ломброзо, Макса Нордау та ін.. У широкому суспільному дискурсі продовжувалась практика дискримінації, ізоляції та стигматизації неповносправних Інших через законодавчі, інституційні чи військові механізми, а також діяльність робітних домів. Чисельність каліцтв також зростала і через порушення техніки безпеки на виробництвах та проведенні воєнних кампаній.

Попри неоднозначність у ставленні до людей з особливими потребами, слід констатувати, що культурно-мистецька спадщина цього періоду по праву вважається «золотим віком», адже відбувалося формування багатьох національних літератур. Здешевлення книгодрукування, відкриття бібліотек та комерціалізація видавничої діяльності зробила популярними цілу плеяду видатних письменників, котрі як через своє слово, так і власну громадянську позицію впливали на життя суспільства. Початок ХІХ століття ознаменувався реакцією на домінування абсолюту розуму запропонований Просвітництвом та перегляд усталених норм класицизму, а відтак вилився у панування романтизму, чиї послідовники активно протидіяли буржуазно-капіталістичній системі як машині цинічної наживи та експансії. Його ідейні натхненники прагнули до активної зміни пануючого ладу, що вилилось у захоплення різного штибу бунтарями і новаторами. Дух виклику і повстання, який панував у їхньому житті, позначився і в творчості. На передній план виступили незвичні головні герої, поміщені у вир пристрастей і несприятливих обставин. Їхні характери напрочуд індивідуалістичні й гротескні, а до певної міри фаталістичні.

Ненормативна тілесність була предметом зацікавлення багатьох англійських письменників-романтиків. Мері Шеллі випало стати авторкою культового роману «Франкенштейн; або, Сучасний Прометей», який був написаний в юному віці під впливом бесід її чоловіка Пері Біші Шеллі та

Джорджа Гордона Байрона на філософські теми, обговорення експериментів доктора Еразма Дарвіна та навіяних емоцій від прочитання німецьких казок про привидів під час подорожі до Італії 1816 р.. Незважаючи на свої молоді роки, авторка пише довершений за формою та суперечливий за змістовим наповненням твір. У Передмові до другого видання 1831 р. вона пояснює свій вибір прагненням звернутися до таємничих закутків людського ества і занурити в атмосферу справжнього жаху, щоб «читач боявся озирнутись назад, стигла кров у жилах і пришвидшено билосся серце» (переклад наш – Н.М.) [8].

Мері Шеллі, спостерігаючи за швидким розвитком науки та секуляризаційних процесів, відображає дихотомічний смисловий конфлікт між творцем і його творінням. У ролі першого виступає амбітний Віктор Франкенштейн – «сучасний Прометей» одержимий нездоланною пристрастю, єдиною метою якого є повернення життя у бездиханну плоть. Він, не задумуючись про наслідки, сліпо слідує красивій мрії. Добираючи найкращі частини, відбувається формування пропорційного тіла із жовтою сухою шкірою, випнутими м'язами та жилами, чорним блискучим волоссям, білими, неначе перли зубами, водянистими очима та вузьким чорним ротом, так йому вдається реалізувати задумане. Проте радість триває недовго, адже втілене бажання відразу розбивається об жорстоку реальність. Вчений, переповнений несамовитим жахом, бачить перед собою ніщо інше як виродка: «О, смертній людині годі уявити таке потворне обличчя! Жодна ожила мумія не видалася б такою химерною, як те жахливе чудовисько. Я побачив своє творіння незакінченим; воно і тоді було бридким, але зараз, коли його суглоби та м'язи почали рухатися, воно виявилось таким потворним, що й Данте не зміг би описати» [7]. Ще з античних часів упродовж цілих епох все незвичне чи дивне викликало містичний страх, а ця бридка істота була зітканим збірним образом – легендарним звіром, втіленням сил зла, первісним демоном. Велетенський на зріст та нечувана для звичного обивателя бридкість доповнювали опис.

Оповідна лінія монстра будується навколо концепції трагічного «героя», який на відміну від інших персонажів не має навіть імені, натомість письменниця застосовує цілий ряд негативно забарвлених дефініцій (монстр, істота, диявол, демон, примара, негідник, виродок, потвора, чудовисько) та означень (демонічний, жалюгідний, самотній, бридкий, злісний, проклятий, нелюдський, пекельний). За аналогією з іншими персонажами з дизабіліті як-от «Річард III» Вільяма Шекспіра чи «Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер» Ернста Теодора Амадея Гофмана його зовнішні фізіологічні вади проєктуються і на внутрішній світ. Проте цей процес відбувається поступово, адже спочатку під час таємного співжиття з сім'єю Де Лесі росте рівень самопізнання: «Я був потворним на вигляд

і величезним на зріст. Що це все означало? Хто я? Звідки? Яке моє призначення? Ці питання я ставив собі постійно, але не знаходив на них відповідей» [7]. Він, подібно нормальній більшості, прагнучи віднайти себе, читає роман «Страждання юного Вертера» Йоганна-Вольфганга фон Гете, з якого монстр навчився сумувати й печалитися. Захоплюючись героями сивої давнини з «Життєписів» Плутарха, йому вдається наповнитись високими думками і підвестись над приземленими егоїстичними поривами. Проте найбільший вплив справляє на нього «Втрачений рай» Джона Мілтона, однак на відміну від праотця Адама, він позбавлений турботи і опіки свого творця. Здобуті знання ще більше поглиблюють страждання істоти, зароджуючи дух повстання: «Проклинаю творця! Навіщо ти створив чудовисько, від якого навіть ти відвернувся із осорогою? Бог у своєму милосерді створив людину прекрасною – за своїм образом і подобою; я ж бо є знівченою подобою тебе самого, яка виявилася ще бридкішою через цю схожість. Навіть сатана мав товаришів-демонів, які захоплювалися ним і підтримували його, а я самотній і зневажений» [7]. Дискурс дизабілітаті підсилений другорядним персонажем – сліпим старцем Де Лесі, перед ким прагне відкритись монстр. Незрячий не усвідомлює, що перед ним чудовисько, адже чує лише голос та інтонацію. Акустичними ефектами обмежується його судження. Родичі, ставши випадковими свідками події, зазнають відчутного шоку. Як наслідок прагнення взаєморозуміння і любові розбиваються об жорстокі пануючі стереотипи суспільства, в якому для нього не має місця. Для них він завжди залишатиметься Іншим. Авторка в цьому контексті вміло застосовує соціальну модель при проектуванні постаті персонажа, згідно позицій якої саме усталені норми більшості, а не тілесні недоліки маргіналізують конкретного індивіда. Відчужений, він піддається непереборному почуттю помсти всьому людству, а особливо Віктору Франкенштейну за відмову у створенні супутниці. Низка смертей невинних призводять до остаточного розриву із світом здорових, красивих людей, а відтак і неминучої трагічної розв'язки – самогубства. Цим романом авторка звертається і до питання відповідальності вчених за свої наукові звершення, адже саме їхні бездумні кроки часто стають першопричиною незліченних бід. Ми можемо стверджувати, що Мері Шеллі вдалось добитися задуманого ефекту, адже її готичний сюжет із елементами наукової фантастики, зазнаючи численних як літературних, так і інтермедійних адаптацій, продовжив вселяти жах у серця прийдешніх поколінь читачів і глядачів.

Проблема дизабілітаті присутня також у житті й творчому доробку Джорджа Гордона Байрона, непересічну постать котрого вважають втіленням ідейних основ англійського романтизму. Біографія автора сповнена контрверсійних хитросплетінь. У ньому поєднались довершена краса, так

і вроджене каліцтво. Неврівноважена мати обзивала кульгавого юного поета кривим хлопчиськом. До теми не простих сімейних взаємин він повернеться у свої творах – «Каїн» та «Потвора перетворена». Для дослідників ненормативної тілесності цінним є саме останній. Сюжет трагедії з'явився під впливом італійських казок про людину, що продала душу нечистому та «Фауста» Йоганна-Вольфганга фон Гете. Провідна проблема, виражена у метафізично-філософському напруженні між огидною зовнішністю та духовною індивідуальністю, розгортається на тлі сплюндрування Риму військом Шарля Бурбона 1527 р. [1, 4-10].

Початок твору нав'язаний неприємними спогадами дитинства, що розкривається в діалозі між Бертою і Арнольдом. Матір відкрито виявляє зневагу до свого первістка, наділеного вродженими тілесними вадами. В її очах він ніщо інше як горбань, мара, страхіття, викидень та жаклива гра природи. Подібно потворі Франкенштейна він прагне любові й прийняття:

«...А серце? Чи

Знести йому вагу, яку на нього

Поклали, мати, Ви Я вас люблю

Або ж любив; крім вас, ніщо в природі

Подібного мені любить не може.

Мене ви годували не... вбивайте!» [1, 257-258].

Проте для найріднішої особи ці душевні страждання не мають ніякого значення. Він зазнає відчуження найближчим оточенням. Його потворності протиставляються власні брати «прекрасні, вільні, наче звірі» [1, 258] як просторові одиниці. Свого здорового простору, у якому Арнольду як якось Іншому не має місця серед них. Вирок матері жорстокий і безапеляційний:

«Не зви братів братами! І не зви

Мене ти матір'ю; я привела

Тебе, як часом нерозумні кури

З чужих яєць ледь не висиджують гадюку

Геть, хлопче, геть!» [1, 258].

Відкинутий і позбавлений сім'ї, протагоніст за характерною романтичною традицією, впадає в депресивні помисли з приводу суті буття. Люди порівнюють його із дияволом, а він, споглядаючи своє віддзеркалення у воді, бачить цьому підтвердження. Перед ним бридка потвора, страшна тінь, демон, огидна суміш атомів, яка не варта життя. Однак вчиненню самогубства стає на заваді постать невідомого духа, яка пропонує Арнольду перетворення на здорову людину в обмін на душу. Фаустівський мотив доповнюється відсиланням до видатних постатей античного світу, чия форма має перебрати герой твору. Один за одним відсіює він тіні знатних мислителів, воєначальників та політичних діячів, адже «потворність найсильнішу // Міняти слід лиш на красу найвищу» [1, 270]. Врешті-решт вибір падає на Ахілла. Таємничий незнайомиць переміщає душу персонажа у нове довершене тіло, а сам вселяється в пусту порожню горбату оболонку, щоб бути його

довічним супутником і нагадуванням скоєного вчинку. В наступних сценах твору Байрон поміщає дійових осіб у вир подій під час облоги Риму військом Шарля Бурбона. Незважаючи на подібність зі своєю драмою для читання, Гете розглядає незавершену працю поета «ною, оригінальною, цікавою, свіжою й натхненною річчю» [1, 10].

Дискурс дизабіліті в контексті світогляду романтичної готики продовжив неперевершений французький письменник Віктор Гюго у своєму романі «Собор Паризької Богоматері» (1831 р.), який часто в англомовному варіанті видавався під назвою «The Hunchback of Notre Dame» або «Горбань Собору Богоматері». В такий спосіб віддавалось належне поцінування перекладачами постаті головного героя і його місця у структурі твору. У Великій Британії настає епоха правління королеви Вікторії, а в художній літературі середини ХІХ століття ера реалізму, з його націленістю відкрити всі непривабливі сторони буржуазно-капіталістичного ладу, в тому числі питання ненормативної тілесності. Люди з особливими потребами стають персонажами творів

Чарльза Діккенса, Шарлотти Бронте, Діни Мьюлок Крейк, Гарріет Мартіно, Вільяма Вілкі Коллінза та ін.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здійснивши аналіз творів Мері Шеллі та Джорджа Гордона Байрона, ми можемо констатувати, що система образів і персонажів з дизабіліті конструюється ними навколо соціальної моделі з її фокусом на утиски та алієнацію здоровою більшістю хворої меншості. Оповідні лінії обох персонажів схожі із умонастроєм романтизму з його поривом до трагічної депресивності, заглибленням в себе, героїзацією маргінального і фатальним бунтарством. Автори звертаються до міфічних, фантастичних, містичних та легендарних мотивів, досягаючи максимального впливу на читача. Схожі також провідні конфлікти, які увиразнені в низці антиномій – Свій – Інший, творець – творіння, прекрасне – потворне, норма – відхилення чи особа з дизабіліті – суспільство. Вважаємо доцільним продовження досліджень із окресленої проблематики задля подальшого становлення студій дизабіліті в межах українського літературознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байрон Д. Г. Трагедії. Пер. з англ. Ю. Корецького. К.: Держлітвидав, 1939. 336 с.
2. Бандровська О. Модернізм між минулим і майбутнім: антропологічний дискурс англійського роману. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 444 с.
3. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: есеї. К.: Грані-Т, 2012. 548 с.
4. Сverbілова Т. Мотив подорожі в сучасному синема-тексті в світлі соціальної моделі дизабіліті (ненормативної тілесності). *Сучасні літературознавчі студії*. 2015. Вип. 12. С. 488-505.
5. Суковата В. Теорія «дизабіліті» та конструкції інвалідності в масовій культурі. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2012. № 1. С. 84-98.
6. Узлова О. Хвороба як «нарративний протез» (на матеріалі романів Девіда Лоджа «Терапія» і «Глухота як вирок»). Тіло як вистава: мистецькі проєкції: [збірник наукових статей]. Бердянськ: ФОП Ткачук О.В., 2015. С. 18-24.
7. Франкенштайн: готичні повісті. Перек. з англ. Наталя Тисовська, Катерина Плугатир, Антоніна Нішта. Київ: Країна мрій, 2010. 315 с. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Shelli_Meri/Frankenshtain_zbirka/ (дата звернення: 08.04.2019).
8. Shelley M. *Frankenstein, or, The modern Prometheus*. London: H. Colburn and R. Bentley, 1831. 202 p. URL: <https://archive.org/details/ghostseer01schiuoft>. (дата звернення: 08.04.2019).
9. *The Disability Studies Reader / Edited by Lennard J. Davis : Fourth Edition*. New York and London: Routledge, 2013. 578 p.

REFERENCES

1. Bairon, D. H. (1939). *Tragedies*. Per. z anhl. Yu. Koretskoho. K.: Derzhlitvydav. [in Ukrainian].
2. Bandrovska, O. (2014). *Modernizm mizh mynulym i maibutnim: antropologichnyi dyskurs anhliiskoho romanu* [Modernism between the past and the future: the anthropological discourse of the English novel]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].
3. Hundorova, T. (2012). *Tranzitna kultura. Symptomy postkolonialnoi travmy: esei* [Transit culture. Symptoms of Postcolonial Injury: Essays]. Kyiv: Hrani-T. [in Ukrainian].
4. Sverbilova, T. (2015). *Motyv podorozhi v suchasnomu synema-teksti v svitli socialnoi modeli dyzabilyti (nenormatyvnoi tilesnosti)* [The travel motive in modern cinema-text in light of social disability model (non-normative body)]. *Suchasni literaturoznavchi studii*. Vyp. 12. [in Ukrainian].
5. Sukovata, V. (2012). *Teoriia «dyzabilyti» ta konstrukcii invalidnosti v masovii kulturi* [The theory of «disability» and the designs of invalidity in mass culture]. *Sociolohiia: teoriia, metody, marketynh*. № 1. [in Ukrainian].
6. Uzlova, O. (2015). *Khvoroba yak «naratyvnyi protez» (na materialii romaniv Devida Lodzha «Terapiia» i «Hlukhota yak vyrok»)* [Illness as a «narrative prosthesis» (based on the novels of David Lodge «Therapy» and «Deaf Sentence»)]. *Tilo yak vystava: mystetski proektsii: [zbirnyk naukovykh statei]*. Berdiansk: FOP Tkachuk O.V. [in Ukrainian].

7. Frankenshtain: hotychni povisti. (2010). [Frankenstein: Gothic stories]. Perek. z anhl. Natalia Tysovska, Kateryna Pluhaty, Antonina Nishta. K.: Kraina mrii. [in Ukrainian].

8. Shelley, M. (1831). Frankenstein, or, The modern Prometheus. London: H. Colburn an R. Bentley. URL: <https://archive.org/details/ghostseer01schiuoft>. [in English].

9. The Disability Studies Reader (2013) / Edited by Lennard J. Davis : Fourth Edition. New York and London: Routledge. [in English].

DISABILITY IN THE BRITISH LITERARY SPACE OF THE BEGINNING OF XIX CENTURY

Malanii Nazar Ihorovych

Candidate of Philological Sciences (Ph.D.),

Doctoral Candidate at the Department of Germanic Languages and Foreign Literature,

Kamyanets-Podilsky Ivan Ohienko National University,

61, Ivan Ohienko Street, Kamyanets-Podilsky, Khmelnytskyi region, Ukraine

The article is devoted to the question of designing disability in the literary discourse of Great Britain in the first half of the nineteenth century. The theoretical core on which work rests is the study of non-normative corporeality, namely, its integral part – disability studies. They arose in the second half of the 20th and the beginning of the 21st century on the wave of struggle of the class, racial, gender, sexual, ethnic and other marginalized groups against discrimination. Their representatives focused on the reflection of people with sensory, intellectual, cognitive, psychological or physical disabilities in philosophy, culture, art, politics, economics, sociology and literature.

In Ukrainian literary studies, the problem of disability is poorly investigated. In isolated works, scientists outline the achievements of modern writers. Thus, the purpose of the article is to analyze the historical contexts of non-normative corporeality, namely, the works of English romantic writers. The main task of the work is to highlight the peculiarities of constructing the system of images and characters with disabilities in the cult Gothic novel by Mary Shelley «Frankenstein; or Modern Prometheus» (1818) and the unfinished tragedy of George Gordon Byron «The Deformed Transformed» (1822).

As a result, it can be stated that the social model of the disability is leading in the formation of narrative lines of the main characters with a strong emphasis on their rejection and alienation from the space of healthy people. Unusual heroes of both works are filled with external and internal contradictions. Their images are deeply metaphorical, tabooed and stigmatized by the immediate environment and society. The dichotomous pairs the creator – creation, Self – Other, norm – deviation, beautiful – ugly or the person with disabilities – society are complemented by fairy-tale, legendary, mystical, fantastic and mythical elements. We consider it useful to continue the research on the outlined issues in the diachronic perspective for the purpose of establishing both humanitarian and literary studies of disability.

Key words: *disability, non-normative corporeality, Other body, romanticism, gothic, Mary Shelley, George Gordon Byron.*